

Bogumiła Warząchowska

"Biblioteki mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej", Zdzisław Gębołyś, Katowice 2012 : [recenzja]

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 46/2, 498-502

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

skutecznej walki z grzechem i ludzką słabością w ujęciu Kasjana powinna koncentrować się na cnocie czystości; w studium tajemnicy nieprawości należy ciągle pamiętać, że Jan jest na tyle teologiem, na ile tego wymaga jego monastyczna asceza. Klasztorna tradycja Kościoła wschodniego pozostawiała większą swobodę ludzkim możliwościom, podczas gdy narzędzia teologów Zachodu przez kontrowersję pelagiańską musiały być bardziej wyostrome.

Pochwat nie ogranicza się do zbadania jednego stereotypowo i najczęściej łączonego z Janem Kasjanem problemu teologicznego, ale dostatecznie skupia uwagę także na innych polemicznych wątkach w sporze z poglądami manichejczyków (s. 94) oraz z Nestoriuszem, który w błędnym mniemaniu Jana miał przeczyć bóstwu Jezusa (s. 237-242).

W zakończeniu recenzji należy stwierdzić, że Józef Pochwat świetnie orientuje się w bogatej tradycji teologicznej i społecznej, zarówno zachodnich, jak i wschodnich ojców Kościoła; podejmuje poszukiwania teologiczne, umiejętnie dobierając teksty źródłowe oraz usiłując je analizować i komentować, jednak w sposób nieco schematyczny. W pracy *«Misterium iniquitatis». Studium tajemnicy nieprawości w dziełach Jana Kasjana (360-435)* można dostrzec rzetelność i samodzielność oraz niepodważalną kompetencję translatorską, dzięki którym badania Pochwata w sposób znaczący pozwalają poszerzyć zakres istniejącej wiedzy.

Ks. Andrzej Uciecha

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 46,2 (2013), s. 498-502

Zdzisław Gębołyś, *Biblioteki mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012, 534 s. (*Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach* 2923).

Problem bibliotek jako kulturotwórczego zjawiska w okresie międzywojennym nie doczekał się zbyt wielu opracowań. W dotychczasowej literaturze bibliologicznej pojawiło się kilka prac, które poruszają sprawę kulturalno-oświatowe najczęściej w ujęciu wąskim i specjalistycznym. Praca Zdzisława Gębołyśa *Biblioteki mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej* stanowi częściowe uzupełnienie tego zagadnienia. Podjęty przez autora temat jest złożony nie tylko z powodu obszernego zasięgu terytorialnego i zakresu badanej kwestii, ale również ze względu na niełatwą możliwość dotarcia do wielu rozproszonych materiałów źródłowych. Gębołyś za cel postawił sobie „Odtworzenie standardów funkcjonowania biblioteki mniejszości niemieckiej (wielkość, struktura księgozbioru, nabytki, personel, finanse, podstawy prawne) – zatem rekonstrukcję «wnętrza» biblioteki”¹. Równoległe do tak postawionego zadania autor zamierzał też zadbać o ustalenie efektów działalności bibliotek, w tym o dokonanie sumarycznego – obejmującego wszystkie biblioteki oraz poszczególne typy bibliotek – zestawienia / sprawozdania, zawierającego informacje o liczbie wypożyczeń, o liczbie czytelników, o preferencjach czytelniczych, co wymagało znajomości zagadnień historycznych, bibliologicznych, politycznych i gospodarczych badanego obszaru.

¹ Z. Gębołyś, *Biblioteki mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012, s. 52 (*Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach* 2923).

Pracę otwiera obszerne omówienie zatytułowane *Zagadnienia wstępne*, na które składa się prezentacja przedmiotu badań oraz szczegółowy stan badań, z uwzględnieniem historiografii polskiej i niemieckiej. Bazę źródłową rozprawy tworzą materiały archiwalne z archiwów polskich i niemieckich. Ponadto poszukiwania źródłowe objęły archiwa za wschodnią i południową granicą Polski. W podobnym kierunku szły poszukiwania w bibliotekach, w których dokonywano głównie analizy dokumentów drukowanych, dopełniając przedmiot badań o najnowsze opracowania. Znakomitym uzupełnieniem źródeł rękopiśmiennych i drukowanych była prasa dawna i współczesna, a także bogate zbiory norm.

Merytoryczną część pracy otwiera analiza znaczenia bibliotek w życiu mniejszości niemieckiej na ziemiach polskich do 1918 roku. Granice terytorialne wyznaczały skupiska ludności niemieckiej na Górnym Śląsku, Pomorzu i w Wielkopolsce, a także mniej licznie w Galicji, na Kresach Rzeczypospolitej i w Królestwie Kongresowym (głównie ziemia łódzka). Szczególnego znaczenia w zakresie polityki bibliotecznej i w rozpowszechnianiu książki nabiera zorganizowana działalność państwowa, stowarzyszeniowa i kościelna, która obejmowała wszystkie obszary niemieckojęzyczne. Warto podkreślić specyficzną rolę słowa drukowanego w życiu wspólnoty Kościoła ewangelickiego, którego wyznawcami byli głównie Niemcy zamieszkujący ziemie polskie. Nie należy również zapominać o misji szkoły niemieckiej w upowszechnianiu czytelnictwa.

Analiza uwarunkowań historycznych poprzedzających okres międzywojenny pozwoliła na wyciągnięcie wniosków zawartych w kolejnym rozdziale, dotyczącym liczebności i rozmieszczenia mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej. Dane statystyczne i demograficzne z lat międzywojennych wskazują, że mniejszość ta plasowała się na piątym miejscu – po Ukraińcach, Żydach, Rusinach i Białorusinach zamieszkujących obszar II Rzeczypospolitej. Zauważa się również, że mimo wspólnych interesów narodowych mniejszość niemiecka w Polsce była zbiorowością niejednorodną tak pod względem pochodzenia (na przykład: Niemcy z Czech, Niemcy z Palatynatu, Szwabi, Ślązacy), jak i wyznania (katolicy, protestanci). Nie da się ukryć, że mimo wielu różnic mniejszość niemiecka była najprężniejszą i najmocniejszą grupą narodowościową pod względem ekonomicznym, gospodarczym i kulturotwórczym, co w znacznym stopniu pomagało rozwojowi życia oświatowego i społeczno-kulturalnego.

Kolejnym omawianym zagadnieniem jest *Ogólna charakterystyka bibliotek mniejszości niemieckiej*, poczynając od przedstawienia struktury organizacyjnej tych placówek, poprzez ich zasięg terytorialny i zaproponowaną typologię. Wyodrębniono miejsca najbardziej reprezentatywne – między innymi biblioteki oświatowe, szkolne i naukowe. Typologia ta została przyjęta ze względu na znaczną liczbę użytkowników odwiedzających biblioteki i profil zgromadzonego księgozbioru. Podstawowym zadaniem bibliotek mniejszości niemieckich, zwłaszcza oświatowych i szkolnych, rzadziej bibliotek naukowych było zaspokojenie potrzeb czytelniczych i rozwój działalności kulturalnej wśród ludności niemieckiej. Placówki te wspierane były przez stowarzyszenia wyznaniowe, młodzieżowe, związkowe i zawodowe.

Zagadnienie organizacji bibliotekarstwa niemieckiego zilustrowano w rozdziale przedstawiającym *Politykę kulturalną i biblioteczną mniejszości niemieckiej*. Społeczność ta otrzymywała pomoc finansową z Niemiec na szeroko rozbudowaną działalność organizacyjną, oświatową, kulturalną, religijną, gospodarczą i polityczną. Dzięki tym dotacjom zakładano nowe biblioteki, wspierano biblioteki już istniejące, w których księgozbiory rozrastały się i przybywało wykształconej kadry bibliotecznej.

Podstawy prawne normujące relacje Kościoła i Państwa oraz akty normatywne dotyczące szkolnictwa niemieckiego przeanalizowano w rozdziale *Aspekty prawne i finansowe*

funkcjonowania bibliotek. W nim przedstawiono również zasady finansowania bibliotek i sposoby rozdziału środków finansowych na krzewienie kultury niemieckiej w Polsce. Dla prawidłowego funkcjonowania budżetu opracowano strukturę wydatków bibliotecznych, przeznaczając środki na zakup dokumentów i wyposażenia do bibliotek, utrzymanie tych placówek oraz fundusz osobowy i płace pracowników.

W dalszej części pracy zaprezentowano *Organizację, budowę i strukturę księgozbiorów* w poszczególnych typach bibliotek, poczynając od oświatowych, poprzez naukowe i szkolne. Zwrócono uwagę na strukturę organizacyjną bibliotek, przeanalizowano wielkość księgozbiorów, a także zajęto się strukturą treściową zasobów. Penetracja dokumentacji bibliotecznej, zwłaszcza ksiąg akcesyjnych, inwentarzowych i katalogów bibliotecznych, przybliżyły zawartość księgozbiorów i pozwoliły wnioskować o typologii literatury i wybranych autorach.

Prześledzono ponadto *Udostępnianie zbiorów*. W rozdziale tym wyniki badań statystycznych odzwierciedlają stan czytelnictwa zbiorów i sposób, w jaki kształtowały się zainteresowania czytelnicze w poszczególnych typach bibliotek. Niemały wpływ na promocję czytelnictwa mieli działacze polityczni, publicyści, przedstawiciele stowarzyszeń oświatowych i kulturalnych oraz organizatorzy imprez propagujących książki i czasopisma.

Znaczny udział w promowaniu literatury niemieckiej mieli bibliotekarze i ich pracy poświęcono rozdział pod tytułem *Aktywność zawodowa bibliotekarzy*. W większości przypadków byli to aktywni społecznicy (na przykład nauczyciele, pastory, urzędnicy), bez przygotowania zawodowego, którzy umiejętności bibliotekarskie zdobywali w trakcie pracy, na kursach i szkoleniach oraz wykładach organizowanych w Polsce i w Niemczech. Pierwszoplanowymi postaciami niemieckiego bibliotekarstwa byli bibliotekarze kierujący związkami bibliotek niemieckich, którzy odpowiadali za organizację, rozwój, środki finansowe przeznaczone na płace, zakup książek, utrzymanie lokali i wyposażenie. Zadanie to powierzano najczęściej osobom z odpowiednimi predyspozycjami osobowymi i kwalifikacjami bibliotekarskimi. Profesjonalni bibliotekarze publikowali swoje teksty na łamach czasopism fachowych i kulturalno-oświatowych.

Kolejny rozdział ilustruje *Aktywność biblioteczną niebibliotecznych instytucji mniejszości niemieckiej*, do których należały Kościoły, szkoły, spółdzielnie, instytucje finansowe. Największy udział w życiu kulturalno-oświatowym w II Rzeczypospolitej przypisuje się Kościołowi – tak ewangelickiemu, jak i katolickiemu. Istotny wkład w życie kulturalne wyznawców Kościoła ewangelickiego miały głównie domy parafialne, ochronki, stowarzyszenia, organizacje charytatywne. Natomiast katolicy niemieccy byli stosunkowo nieliczną grupą, znacznie rozproszoną terytorialnie. Ich działalność kulturalno-oświatowa koncentrowała się wokół parafii, przy których zakładano biblioteki, i w nielicznych stowarzyszeniach.

Kościół i rodzina były tymi miejscami, w których kształtowało się silne poczucie tożsamości narodowej mniejszości niemieckiej. Podobny wpływ miało szkolnictwo niemieckojęzyczne, mające uprzywilejowaną pozycję, gdyż stanowiło część państwowego systemu oświaty, tworzonego przez szkoły powszechne, średnie, seminaria nauczycielskie oraz szkoły zawodowe, a także ochronki i przedszkola. Starano się objąć opieką szkolną jak największą liczbę dzieci i młodzieży, dlatego wprowadzono system nauczania wędrownego, w myśl którego nauczyciele wędrowni nie tylko nauczali, ale również rozprawdzali książki i czasopisma niemieckie, kalendarze, a często zakładali biblioteki wędrowne. Wszystkie te przedsięwzięcia były wspierane przez niemieckich ziemian, przez instytucje finansowe (jak na przykład banki), przez przemysł i handel oraz przez niemiecki ruch spółdzielczy.

Uzupełnieniem działalności instytucji niebibliotecznych na rzecz mniejszości niemieckiej był ruch prasowy, wydawniczy i księgarski. Niemiecka prasa stanowiła ważny instrument pracy kulturalno-oświatowej, była narzędziem doskonalenia zawodowego, orężem w walce o zachowanie języka ojczystego, a także kanałem promocji książki i biblioteki niemieckiej. Biblioteki zaopatrywano w książki z niemieckich firm wydawniczych oraz z instytucji państwowych i prywatnych, wykorzystując sieć handlu księgarskiego.

Dalsze badania ukierunkowano na *Aktywność kulturalno-oświatową i biblioteczną organizacji pozabibliotecznych*. Na pierwszy plan wysuwają się organizacje polityczne o zasięgu ogólnopolskim, następnie regionalne organizacje konsolidacyjne oraz partie polityczne i częściowo podporządkowane im związki zawodowe, a także ruch młodzieżowy. Ugrupowania te zazwyczaj pośrednio zajmowały się sprawami kultury i oświaty. Ważne miejsce w życiu mniejszości niemieckiej stanowiły także organizacje kulturalno-oświatowe i naukowe – zarówno te o zasięgu ogólnopolskim, jak i stowarzyszenia regionalne. Istotną rolę w upowszechnianiu języka niemieckiego i niemieckiej kultury odegrały ruchy: ruch śpiewaczy i muzyczny, teatralny, sportowy i gimnastyczny oraz zawodowy. Niemcy tworzyli przy organizacjach, stowarzyszeniach i związkach samodzielne biblioteki, pomimo istnienia dobrze funkcjonujących bibliotek oświatowych, szkolnych i naukowych.

Temat bibliotek mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej zamyka omówienie *Stosunku władz polskich i niemieckich do bibliotek mniejszości niemieckiej w Polsce*. Mniejszość niemiecka w II Rzeczypospolitej w świetle postanowień tak zwanego traktatu mniejszościowego posiadała pełnię praw obywatelskich oraz swobodę w działalności kulturalno-oświatowej. Przeszkodą w sprawnym realizowaniu tych postanowień były uwarunkowania historyczne, polityczne, a nawet psychologiczne, które nie ułatwiały wzajemnych relacji i odniesień. Stosunek polskiego społeczeństwa do niemieckich bibliotek cechowała obojętność. Podobnie rzecz miała się ze stosunkiem społeczności niemieckiej do bibliotek polskich. Nie dochodziło również do integracji między bibliotekarzami polskimi i niemieckimi. Polacy postrzegali bibliotekarstwo niemieckie jako mechanizm germanizacji, natomiast Niemcy oceniali działalność bibliotek polskich w kategoriach reolonizacyjnych.

Ostatni rozdział pracy poświęcony jest *Bibliotekom pozostałych mniejszości narodowych w Polsce międzywojennej*. Zaprezentowano w nim strukturę społeczną poszczególnych narodowości i na tym tle przedstawiono działalność bibliotek mniejszości: ukraińskiej, żydowskiej, białoruskiej, litewskiej, czeskiej, rosyjskiej oraz bibliotek w Wolnym Mieście Gdańsku. Należy nadmienić, że ludność mniejszości narodowych zamieszkująca tereny II Rzeczypospolitej posiadała pełną swobodę co do zachowania i rozwijania swojej tożsamości narodowej, uczestnicząc aktywnie w życiu politycznym, związkowym i kulturalno-oświatowym. Biblioteki były tymi placówkami, które oprócz funkcji kulturotwórczej pełniły rolę integracyjną i były miejscem spotkań dla twórców, pisarzy, czytelników i grup lokalnej mniejszości narodowej. Poprzez udostępnianie książek i czasopism swoim rodakom, pielęgnowały mowę ojczystą i pamięć o swoim narodzie.

Warte podkreślenia jest to, że spośród wszystkich mniejszości przebywających na ziemiach II Rzeczypospolitej mniejszość niemiecka miała najzasobniej wyposażone biblioteki i najlepiej opracowaną ich strukturę organizacyjną i funkcjonalną. Autor pracy zaznaczył w *Zakończeniu*, że mniejszość niemiecka stworzyła zbiór organizacji i instytucji podtrzymujących tożsamość narodową Niemców.

Uzupełnieniem pracy jest aneks z gruntownie opracowanymi tabelami, do których materiał został pozyskany ze źródeł archiwalnych, oraz dwa indeksy: osobowy i nazw miejscowości. W rozbudowanej i szczegółowej bibliografii dominuje literatura w języku niemieckim, zwłaszcza w tej części, która dotyczy wykorzystanych katalogów bibliotecz-

nych, bibliografii, pamiętników, wspomnień, korespondencji oraz spisów książek i wydań w prasie.

Praca Zdzisława Gębołysia jest obszernym, liczącym 534 strony kompendium, które opracowane na archiwalnym materiale i dokumentach źródłach może służyć do dalszych pogłębionych badań źródłoznawczych, statystycznych, historycznych i bibliologicznych. Zebrany i wnikliwie opracowany materiał będzie wykorzystany przez pracowników naukowych i studentów podczas zajęć w zakresie bibliotekarstwa historycznego, jak również spożytkowany przez badaczy do analizy porównawczej bibliotekarstwa polskiego i niemieckiego, a zwłaszcza mniejszości niemieckiej oraz innych mniejszości z terenu II Rzeczypospolitej.

Bogumiła Warząchowska

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 46,2 (2013), s. 502-504

Jacek Wojtysiak, *Spór o istnienie Boga. Analityczno-intuicyjny argument na rzecz teizmu*, Wydawnictwo W drodze, Poznań 2012, 368 s.

Ukazała się kolejna, trzecia już pozycja z wielce obiecującej serii wydawniczej *Wykłady otwarte z teologii naturalnej im. J.M. Bocheńskiego OP*. To inicjatywa krakowskich dominikanów, którzy najpierw zapraszają daną osobę do wygłoszenia wykładów dotyczących określonego zagadnienia z zakresu filozofii religii, a następnie wydają książkę, będącą rezultatem badań prelegenta i, w jakiejś części, dyskusji towarzyszących wykładom. Omawianą monografię napisał Jacek Wojtysiak, profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, autor wielu cennych prac z dziedziny ontologii, filozofii religii i dydaktyki filozofii.

Zasadnicza treść książki mieści się w trzynastu rozdziałach tworzących cztery części. Poprzedzone są one standardowym, wprowadzającym w tematykę *Wstępem* oraz – tym razem dość nietypowo – *Strukturą argumentacji*, która w esencjonalny sposób przedstawia treść całej pracy przez wyliczenie najważniejszych założeń, hipotez wyjściowych oraz końcowych wniosków. Innym niestereotypowym zabiegiem autora (a być może redaktora) jest zamieszczenie dwóch spisów treści – na początku i na końcu, przy czym ten drugi ma charakter szczegółowy: zawiera nie tylko listę tytułów części i rozdziałów, ale i wykaz śródtytułów.

Struktura pracy jest konsekwencją przyjętego przez autora schematu argumentacji, który – zgodnie z podtytułem – można by nazwać intuicyjno-analitycznym. Najpierw przedstawione są założenia stanowiące punkt wyjściowy całego rozumowania. Mają one postać intuicji. Wojtysiak nie poprzestaje na ich wyszczególnieniu, lecz stara się je możliwie precyzyjnie określić oraz przytoczyć racje uzasadniające ich trafność. Następnie formułowane są hipotezy – twierdzenia (teorie), które są możliwymi rozwiązaniami stawianego w danym rozdziale problemu filozoficznego. Autor za każdym razem dąży do uwzględnienia wszystkich dopuszczalnych stanowisk, zazwyczaj niejednokrotnie już obecnych w dziejach myśli ludzkiej i wszechstronnie dyskutowanych. Kolejnym krokiem jest testowanie tychże hipotez, a więc sprawdzanie ich prawdziwości. Głównym wyznacznikiem służącym tej ocenie są przyjęte intuicje. Hipotezy z nimi sprzeczne zostają uznane za sfalsyfikowane, tym zaś, które skutecznie oparły się tej procedurze, przypisuje się co najmniej walor prawdopodobnej zgodności z rzeczywistością.